

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНИХ ЦИКЛІВ «ВЗОРОМ ПЕРСЬКОГО» ТА «СХІДНА МУДРІСТЬ» МИХАЙЛА ОРЕСТА

У статті досліджуються жанрові особливості поетичних циклів Михайла Ореста «Взором перського» та «Східна мудрість», у цьому зв'язку увага акцентується на специфіці та художньому втіленні тематики та проблематики поезій циклів, характері віршування у них.

Ключові слова: рубаї, редиф, гекзаметр, мотив, двовірші.

В статье исследуются жанровые особенности поэтических циклов Михаила Ореста «Взором перского» и «Восточная мудрость», в связи с чем внимание акцентируется на специфике и художественном воплощении тематики и проблематики поэзий циклов, характере стихосложения в них.

Ключевые слова: рубаи, редиф, гекзаметр, мотив, двустилишие.

This article is devoted to the problem of the specific features of versification and themes of the verses which poetic cycles “By Persian view” and “East wisdom” contain.

Key-words: rubai, redif, motive, hexameter, distich

Керуючись у своїй творчості естетичними засадами неокласиків (орієнтація на античні зразки мистецтва, концепція поета-деміурга, значимість міфологічних мотивів та образів тощо), Михайло Орест неодноразово звертався до класичних поетичних форм та характерної для них системи метричної організації вірша. Крім того, як засвідчує його творчість, митець звертався і до східної віршової форми – рубаї, традиційної для тюркомовної, в основному перської та іранської, поезії. Нагадаємо, що рубаї – «чотиривірш, як правило, філософського змісту зі схемою римування: *ааба* чи *аааа* (різновид монорими). Це викінчений мініатюрний твір, що виражає певну думку, підкреслену в останньому рядку строфи. Усталеного метричного розміру і довжини рядка рубаї не мають, але типовими для них є двоскладові розміри порівняно із теж вживаними трискладовими» [1, с. 145]. Основні теми рубаї, як і газелі, іншого популярного жанру східної поезії, — любов, туга закоханого, часто філософські медитації з приводу постулатів вчення суфізму, сповнені анакреотичними настроями, втіленими в алегоріях.

Проте вплив східної філософії на творчість Михайла Ореста простежується не тільки у тому, що поет творив рубаї, він відчутний і в гекзаметричних двовіршах Орестового циклу «Східна мудрість». З огляду на це й було обрано тему дослідження, яка не знайшла на сьогодні належного висвітлення в літературознавстві. Мета дослідження жанрової природи названих циклів зорієнтовує на розгляд рубайату (цикл «Взором перського»)

Михайла Ореста та двовіршів, написаних за канонами античної поезії (цикл «Східна мудрість»), що передбачає аналіз особливостей художнього втілення тематики названих циклів, розвитку мотивів та образів, віршування. Вивчення специфіки цих аспектів творчості Михайла Ореста поглибить пізнання інтелектуалізму поезії автора, його світовідчуття та самотності його як поета.

Рубайат Михайла Ореста нараховує десять творів, що склали цикл «Взором перського», із загальною традиційною для жанру рубаї тематикою філософського спрямування, головними серед яких є теми краси (дотична до неї тема любові), радості та повернення на Батьківщину. Усі вірші циклу «Взором перського» вміщені у збірці «Пізнi вруна» і датовані 1951 роком, коли поет перебував у еміграції в Німеччині вже більше п'яти років. Їхній пафос зумовлений болісними особистими переживаннями автора, але, незважаючи на загальний похмурий настрій ліричного «я», їх цілком можна назвати життєствердними, оскільки головна їх тема – тема радості, втраченої і набутої, що поетично розгорнута через ретроспективний погляд у минуле, на тлі розвитку мотивів «скуки», юності. Вона розгортається як поетичний вияв почуттів ліричного «я», нехаотично: рубаї розташовуються у певній послідовності вираження динаміки почуття, «по висхідній», від найпохмурнішого до найобнадійливішого. Відповідно до цього упорядковано цикл: хоча всі мініатюри датовані одним роком (від другого квітня до сьомого жовтня 1951 року), рубаї, написані дев'ятого квітня, передують тим, що були створені першого і третього квітня; цикл відкривається віршем «Жах досконалості живе в твоїм обличчі...», датованим 3.IV.1951 року, до наступного вірша «Осінь ніч і дощ. Зо мною – скука...» дату не зазначено. Змістом рубаї «Осінь ніч і дощ. Зо мною скука...» є настрій ліричного героя, що зумовлений осінньою нудьгою. У його вираженні автор звертається до паралелізму осіння нудьга – смерть, називаючи їх родичками: «Чи я угадую належно – скука/ Дочка є Смерті – і торує путь/ Для матері вона, осіння скука» [2, с. 186]. Мотив поступового згасання потягу до радості, до діяльності, пов'язаний із календарною порою завмирання природних циклів, зокрема осінньою, загальною є традиційним не тільки для східної, а й для європейської поезії. Михайло Орест майстерно розгортає у поезії цей мотив, відтворюючи стан ліричного героя лаконічно, в афористичній формі, з певною іронією, яка, як нам видається, звучить у рядку «Чи я угадую належно», експлікуючи відчуття ліричним героєм себе як учня, який відповідає у класній кімнаті на поставлене учителем (у підтексті – Життям) питання. Показово, що в цьому вірші, в одному з перших у циклі, поет звертається у жанрових параметрах рубаї до поширеного прийому тюркської поезії – редифу. За «Літературознавчим словником-довідником», редиф (араб. — букв. «той, хто сидить за вершником») є «повторюванням слова або кількох слів наприкінці кожного рядка в тюркомовній, арабській класичній та сучасній східній поезії» [1, с. 575]. Фактично, редиф є моноримою-епіфорою, вживаною в усіх рядках газелі, крім «холостого» третього. Такий прийом, крім рубаї «Осінь ніч і дощ...», характерний для п'яти поезій циклу «Взором

перського». Повтор римованого слова увиразнює основну думку вірша, поглиблює вираження медитативного настрою, що загалом природно для обраної автором поетичної форми.

Медитативність поезій аналізованого циклу притаманна розвитку теми Смерті. Домінуючою в розкритті її сутності є опозиція «батьківщина – чужина». Дні на чужині у свідомості ліричного героя вимірюються печаллю: «В краях чужих як довго ти, ізгою,/ Лічити будеш дні свої тужбою?» [2, с. 186]. У загалом поширеній у віршах названого поетичного циклу формі риторичного звертання Михайло Орест висуває проблему, яка, вочевидь, мучить його не один рік: «Смерть чи Життя твій поворот рішать?/ Чи суд уже тяжіє над тобою?» [2, с. 186]. Так у зв'язку із темою Батьківщини актуалізуються мотиви її втрати і розплати, суду за те, що покинув рідний край, до того ж – у час скрути. Асоціативно через повторювані запитання в мініатюрі виражено усвідомлення героєм провини перед Вітчизною.

Рубаї «Моя душа лежить в мертвотності намулах...» є прикладом поетичного звернення внутрішнього «я» героя до минулих, щасливіших днів, у яких вияв радості пов'язаний із сумом, бо ті дні, на думку героя, минули без вороття: «Моя душа лежить в мертвотності намулах, – /І кидаю я крик до радощів минулих,/Як воїн, що вночі на полі сам, один,/ Зове товаришів, довічним сном поснулих» [2, с. 186]. Просторовий алегоричний образ («мертвотності намули») репрезентує трагічне світовідчуття героя. Амбівалентність його почуттів поглиблюється через актуалізацію мотивів зневіри і смерті, що корелюють з мотивом самотності («воїн, що вночі на полі сам, один»). Поєднання ознак душевного (душа – «в мертвотності намулах») і фізичного (полеглих товаришів) безрадісного життя ліричного героя, що оприявнюється в порівнянні із образом поля бою, де полягло все військо, крім самого ліричного героя, увиразнює поетичний вияв повного відчаю. Таким чином, акцентується думка, що самотнє життя не приносить втіхи, воно не подарунок, а прокляття, навіть якщо його здобуто в борні.

У вірші «Мудрець посивілий мені повів...», у якому продовжено тему здобуття і втрати радості, наявний традиційний для східної поезії узагальнений образ мудреця, вчителя, який відповідає на питання, що тривожать ліричного героя: «Мудрець посивілий мені повів,/ Що радість мірою є наших днів» [2, с. 86]. Намагаючись пристосувати цю концепцію до свого життя, герой приходить до невтішних висновків: «До довгого свого життя ту міру/ І я приклав: о, як я мало жив!» [2, с. 186]. Про те, про що в попередній мініатюрі сказано афористично, поет говорить безпосередньо: життя без радості є не-існуванням. Всупереч загальному песимістичному настрою ліричного героя, цикл «Взором перського» завершується двома цілком життєствердними мініатюрами. У них використано усталену в поезії Михайла Ореста паралель календарного циклу із духовними ритмами людини. Традиційно позитивно навантажений образ весни-відродження: «Ніч меншає, росте на силі день./ Як радує весняний, довший день!/ Чи корінь радості ти чуєш, серце?/ Знай: вічність є непроминуший день!» [2, с. 186]. Автор не тільки декларує радість, зумовлену зміною пір року, – він

через риторичні питання і оклик вдається до широкого філософського узагальнення: джерело радості має одну природу з весняним оновленням, а вічність можна виміряти одним весняним днем. Піднесений настрій ліричного героя, формально зафіксований у риторичному оклику, втілюється і на рівні фоніки вірша «Небо весняне синіє, як втілена радість...» (асонанс голосного «е» створює відкритість, наспівність рядка, а алітерація «н» – м'якість звучання), внаслідок чого рубаї звучить як натхненна ода весні. Спогад про весну в ньому позиціонується як єдина внутрішня втіха людини в періоди кризи, душевної стагнації, зимового омертвіння: «Кличу тебе я: з'явся і будь моя радість!/ Небо весняне стемніє, і прийде зима/ – Я і в снігах не забуду тебе, мою радість» [2, с. 187]. Михайло Орест не є похмурим співцем страждання і смерті – навпаки, його інтенції спрямовані до відродження, пошуку радості, формування внутрішнього духовного стрижня, який надасть можливість пережити прийдешні лихі часи.

У поезії Ореста тема радості невіддільна від мотиву юності, адже у свідомості ліричного героя остання і є чинником щастя. Юність у поезії Михайла Ореста оприявнюється в алегоричному образі розкішної ріки, береги якої перебувають у постійній печалі через те, що потік спогадів про щастя спливає повз них у безвість: «В суворій ніжності німують береги,/ Що в них ріка несе свою дзвенючу юність» [2, с. 187]. Із сумом автор констатує освячену століттями істину про те, що цінність чогось розумієш, тільки це щось втративши: «Лише по роках туг, свою забувши юність,/ Я мудрий бачити твою розкішну юність» [2, с. 187]. Із цим мотивом теж співвідноситься поетична опозиція «радість – смуток», одна із основних у творчості Михайла Ореста. З розвитком теми радості, її втрати у циклі «Взором перського» актуалізовані мотиви кохання і краси. Жінка, кохана, підноситься на недосяжний духовний рівень, їй надається найвища, вражаюча своєю могутністю влада. Поетизований Михайлом Орестом образ жінки, передусім коханої, перегукується із образом Вічної Жіночності російського християнського філософа Володимира Соловйова, ідеї якого, як засвідчує доробок українського поета, були йому близькі. У рубаї Ореста любов позиціонується як «радість радостей», що підносить смертного до рівня бога: «Я бачив раз її, з-помежи жон найпершу,/ І я відчув любов, багатствами найпершу,/ І богом був одну я мить, – бо я спізнав/ Всю радість радостей, у всесвіті найпершу» [2, с. 187]. Саме лише споглядання «першої з-помежи жон» – уже неосяжне щастя. Краса викликає у поета стан, близький до священного трепету, адже в його інтерпретації врода – це те, що стосується божественних таїнств: «Сфер горніх аромат живе в твоїм обличчі» [2, с. 185]. Автор передає враження від споглядання краси оксиморонно: «Жах досконалості – воно. І в потойбічній/ Тріумфом постання було святе твоє,/ Безжалісна красо, благословенна тричі!» [2, с. 185]. Сакралізуючи красу жінки, поет широко використовує образи, що набувають символічного значення: «святе», потрійне благословення, єдність в усіх іпостасях Господа, що має неабияке значення в християнській традиції.

Завершує поетичний цикл «Взором перського» рубаї «Не завжди допомогти є змога добрим духам...», твір глибокого філософського узагальнення, дещо містичного характеру. У цій поезії автор висловлює власний погляд на те, наскільки життя людини залежить від наперед визначеної долі, волі вищих сил, злого фатуму та наскільки підвладне їй самій. Висновок поета, на перший погляд, здається невтішним: «Лише на чверть одну від долі вільні ми» [2, с. 187]. Проте останній рядок рубаї має життєствердне звучання: «В тій чверті допомогти є вільно добрим духам» [2, с. 187]. Через образ добрих духів персоніфіковано надію, віру в краще, утверджується теза про те, що, хоча життя людини здебільшого визначається долею, не можна зневірюватися, упадати у гріх смутку.

Версифікаційні особливості рубайату Михайла Ореста загалом відповідають специфіці метричної організації творів цього жанру: рубаї не вимагає усталеного віршового розміру. Поезії циклу написано ямбом, п'яти- або шестистопним, із цезурою всередині рядка.

Тематично та ідейно із циклом «Взором перського» пов'язано цикл двовіршів «Східна мудрість» (збірка «Держава слова»). Цікавою є невідповідність ідейно-тематичного змісту мініатюр, які увійшли до цього циклу, їх формальним ознакам (гекзаметричний двовірш). Тема всіх двовіршів циклу – духовне самовизначення і самовдосконалення людини в процесі пізнання Бога і світу – розгорнута в афористичній формі, властивій східній, суфійській поезії. Уживана лексика подекуди теж є виразно східною («султан», «везір»), метричний розмір мініатюр – гекзаметр, класична антична форма. У перший рядок – п'ять повних дактилічних стоп й остання – хореева. Другий рядок «усічений» порівняно з першим і будується за схемою хорей – амфібрахій – ямб – хорей – амфібрахій – ямб з помітною ритмічно-інтонаційною паузою – цезурою між третьою та четвертою стопами. Така побудова загалом вписується в канонічну форму давньогрецького гекзаметру. Враховуючи «східне» змістове наповнення віршів, можемо говорити про єдність у них орієнтальних та класичних європейських традицій. Двовірші циклу «Східна мудрість» афористичні, побудовані здебільшого на антитезі: у другому рядку заперечується те, про що йшлося в першому, наприклад: «Бога признання є просте і кожній людині приступне,/ Але спізнання його замкнене є для людей» [2, с. 115]. У мініатюрі «Хто є пророк...» таке протиставлення набуває дещо рекурсійного характеру, через нього репрезентовано мотив повернення ліричного героя із зовнішнього світу в духовну глибину себе самого: «Хто є пророк? Відкажи без вагання: людина, що знання/ Мудре мені подає з власного серця мого» [2, с. 115]. Концептуальним є послідовне вжиття у двох інших двовіршах зіставлення людини із містом та вулицею: «Містом є тіло твоє, де добро і де зло повеніє» [2, с. 115], «Кожен подбай відмести від дверей своїх власних – і тільки!/ Вулиця чиста і вся чистою стане тоді» [2, с. 115]. За допомогою такого засобу образ окремого індивіда постає не тільки як частка світу, космосу, але й як істота, створена за подобою світу, за тим же принципом, що і всесвіт. У гекзаметричних двовіршах Михайло Орест створює, на відміну від ліричного

суб'єкта циклу «Взором перського», образ людини більш вільної, господаря у власному домі й у власному серці: «Ти в нім – султан, а твоя совість – великий везір» [2, с. 115].

Таким чином, удаючись до традиційних поетичних форм східної та античної поезії, Михайло Орест здебільшого в афористичній формі, використовуючи традиційну символіку, розгортає мотиви радості, смерті, чужини, краси, юності, духовного самовизначення. Цикл «Взором перського» є прикладом майстерного втілення класичної форми рубаї, написаних п'яти- або шестистопним ямбом, із моноримою-редифом. Автор майстерно поєднує образність та символіку тюркської поезії із гекзаметричним віршовим розміром античної поезії, і таке поєднання є визначальною жанровою особливістю двовіршів циклу «Східна мудрість».

Список використаних джерел

1. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Гром'яка. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
2. Орест М. Держава слова: Вірші та переклади / Михайло Орест. – К.: Основи, 1999. – 526 с.